

УДК 37.036

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.5.15>

Тетяна ТЮЛЬПА

доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології початкової освіти, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, Сумська обл., Україна, 41400

ORCID: 0000-0002-8032-8676

Бібліографічний опис статті: Тюльпа, Т. (2024) Історико-педагогічні передумови формування соціального досвіду підростаючого покоління (стародавні часи – XVII століття). *Ввічливість. Humanitas*, 5, 107–111, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.5.15>

**ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ
СОЦІАЛЬНОГО ДОСВІДУ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ
(СТАРОДАВНІ ЧАСИ – XVII СТОЛІТТЯ)**

. У статті подано ретроспективний аналіз проблеми формування соціального досвіду підростаючого покоління зі стародавніх часів до XVII століття. Встановлено, що історичні етапи становлення українського суспільства розглядаються в загальному контексті теорії та практики виховання особистості й пов'язані із становленням у молодій людині соціальних якостей. Доведено, що основним джерелом дослідження динаміки процесів формування соціального досвіду особистості є історико-педагогічна практика народу щодо підготовки молодих поколінь до самостійного життя, а першою формою соціально-педагогічного знання – народна педагогіка.

На основі вивчення архівних, наукових джерел проаналізовано процеси оволодіння необхідними механізмами соціальної взаємодії підростаючого покоління. Зазначено багатий соціальний досвід минулих поколінь, зібраний у творах усної народної творчості як досвід народної філософії, що дає повне уявлення про їхній соціально-педагогічний зміст. Проаналізовано уявлення про особистісні якості агентів соціального впливу як носіїв етичних поглядів, культури народу, його національного характеру, відтворених у процесі взаємодії з оточуючими відповідно до принципів і норм, які панують у певному суспільстві.

Розкрито соціально-педагогічний сенс розбудови соціокультурного простору на різних етапах історичного розвитку на засадах демократизму, моральності, громадянської спрямованості освітнього процесу, піднесення освіти, науки, розуміння їх видатного суспільного значення як механізму формування соціального та особистісного досвіду.

Зроблено висновок про те, що соціально-педагогічний потенціал процесу формування соціального досвіду спирається на потенціал соціуму, носієм якого є як окремі особистості, так і історичні спільноти, є основою соціального розвитку, міжособистісних стосунків, інтересів і потреб особистості в колективному й суб'єктивному досвіді суспільних процесів.

Ключові слова: соціальний досвід, історико-педагогічні передумови, соціальний розвиток.

Tatiana TULPA

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Pedagogy and Psychology of Primary Education, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, 24 Kyivska str., Hlukhiv, Sumy region, Ukraine, 41400

ORCID: 0000-0002-8032-8676

To cite this article: Tyulpa, T. (2024) Istoryko-pedahohichni peredumovy formuvannya sotsial'noho dosvidu pidrostayuchoho pokolinnya (starodavni chasy – XVII stolittya) [Historical and pedagogical prerequisites for the formation of the social experience of the younger generation (ancient times – XVII century)]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 5, 107–111, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.5.15>

**HISTORICAL AND PEDAGOGICAL PREREQUISITES
FOR THE FORMATION OF THE SOCIAL EXPERIENCE
OF THE YOUNGER GENERATION (ANCIENT TIMES – XVII CENTURY)**

The article presents a retrospective analysis of the problem of the formation of social experience of the younger generation from ancient times to the 17th century. It is established that the historical stages of the formation of society are considered in the general context of the theory and practice of education of the individual and are associated with

the formation of social qualities in a young person. It is proven that the main source of research into the dynamics of the processes of formation of social experience of the individual is the historical and pedagogical practice of the people regarding the preparation of young generations for independent life, and the first form of social and pedagogical knowledge is folk pedagogy.

On the basis of archival and scientific research, the processes of youth development through the necessary mechanisms of social interaction between the younger generation are analyzed. The rich social evidence of past generations, collections from the works of ancient folk creativity, is considered to be evidence of folk philosophy, which gives further indications about their social and pedagogical space. The analysis has been made of the peculiarities of agents of social influx as bearers of ethical views, culture, people, and national character, resulting from the process of interaction with other people consistent with principles and norms, as if to panic at the singing union.

Revealed socio-pedagogical sense of the awakening of the socio-cultural space at various stages of historical development in the wake of democracy, morality, the enormous directness of the enlightenment process, the presentation of enlightenment, science, the understanding of their visible susp of great importance as a mechanism for the formation of social and special information.

A summary has been drawn up about the fact that the social and pedagogical potential of the process of forming social education is based on the potential of society, which is both in addition to specialness and historical strength, and is the basis of social The real development of mutual interests, interests and needs of particularity in collective and subjective evidence suspension processes.

Key words: social information, historical and pedagogical changes, social development.

Актуальність проблеми. Історичні умови становлення українського суспільства, внутрішні протиріччя системи освіти, ступінь їхнього розв'язання впливають на становлення теорії й практики формування соціального досвіду молодого покоління, вносять у ці процеси корективи, викликані дією суб'єктивних і об'єктивних факторів, зумовлюючи особливість тих чи тих історичних етапів. Кожному з них відповідають особливі завдання, які розв'язує педагогіка загалом, різні підходи до розв'язання проблем формування соціальної компетентності, конкретні умови для їхнього здійснення, розкриває особливості їх історичних контекстів і тенденції розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно комплекс питань, пов'язаних із становленням у молоді людини соціальних якостей, розглядався в загальному контексті теорії та практики виховання в термінах «формування особистості», соціального становлення», «суспільного характеру (або спрямованості) виховання» та ін.

У досліджуваній період актуальність соціальних впливів на виховання підростаючого покоління було у центрі уваги багатьох філософів, громадських діячів та педагогів, серед яких: М. Грушевський А. Джуринський, М. Євтух, В. Зінківський, М. Левківський, Р. Сопівник, І. Сопівник, К. Ушинський, В. Шинкарук та ін. Окремі аспекти цієї теми, пов'язані з розвитком теорії та практики соціального виховання, розглянуті у дослідженнях С. Кваши, О. Любара, А. Рижанової, М. Стельмаховича, Д. Федоренко, Б. Митюрова, Р. Новгородського. Незважаючи на чисельні наявні дослідження науковців, які звер-

тають увагу на історичні, практичні та загально-теоретичні аспекти досліджуваного явища, проблема формування соціальної компетентності підростаючого покоління не втрачає своєї значущості й потребує більш ґрунтовного аналізу.

Мета статті – здійснити ретроспективний аналіз проблеми формування соціального досвіду підростаючого покоління зі стародавніх часів до XVII століття, дослідити глибинність становлення парадигми формуючих соціально-орієнтованих впливів на особистість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із перших джерел дослідження динаміки процесів формування соціального досвіду особистості є історико-педагогічна практика народу з підготовки молодих поколінь до самостійного життя, а першою формою соціально-педагогічного знання – народна педагогіка. Формування певного типу особистості залежить від цілей виховання і навчання, висунутих на різних історичних етапах. Загальні завдання соціалізації завжди є похідними від того, ким дитина повинна стати, що їй належить робити і якими морально-психологічними якостями вона повинна для цього володіти.

Соціальними характеристиками первісного суспільства були спільна праця і власність, колективний побут, відсутність спеціально організованих форм виховання. Виховання, що здійснювалось на основі провідних потреб у спілкуванні й спільній діяльності, стає головним фактором соціального розвитку, пізнання й перетворення навколишнього світу. У традиційних суспільствах процес набуття соціального досвіду особистості відбувався природно.

Діти не стільки готувалися до майбутнього дорослого життя, скільки поступово входили в нього через ускладнення своєї соціальної ролі, залучення до різних сфер соціальної діяльності, осягнення людської мудрості, життєвого досвіду, використовуючи культ батьківського авторитету, родинну обрядовість, ігри, посилену працю тощо (Тюльпа, 2014, с. 81).

Вивчаючи архівні матеріали «Харківського збірника» за 1896 рік щодо особливостей східнослов'янської педагогіки про первинну соціалізацію дітей, відзначаємо, що термін «учити» – єдиний, який трапляється у фольклорі на позначення всіх сторін і аспектів процесу соціалізації: «Гни бука, поки молодий, вчи сина, поки малий», «Вчи дитя поки маля» (Шаровкін, 1896), зазначаючи при цьому, що у східнослов'янській народній педагогіці цей термін мав універсальне значення – в сенсі «вчити жити». Йдеться насамперед про передання дитині всієї сукупності життєвого досвіду, вмінь, знань, включення молодого покоління в колективну спільноту на основі оволодіння необхідними формами соціальної взаємодії. Носіями соціального досвіду й соціалізаторами виступали мати, батько, рідні, однолітки, а також представники громади, котрі забезпечували природний перебіг процесів культурного і соціального включення в локальну спільноту роду, сім'ї, побратимства й посестринства, громади тощо.

Аналіз багатого соціального досвіду слов'ян, зібраного у творах усної народної творчості як досвід народної філософії, народної мудрості, дає повне уявлення про їхній соціально-педагогічний зміст, який включав майже всі елементи соціальної компетентності: повага до людини, передусім батька й матері; зв'язок з рідною землею; етичні погляди на кодекс поведінки; матеріальна й духовна культура народу, його національний характер, відтворені у процесі взаємодії і взаємовідносинах із членами родини й громади відповідно до принципів і норм, які панують у певній соціальній спільноті; комплекс традицій, обрядів, ритуалів, що нормують життя людини.

Поширенню освіти й соціального досвіду в Київській державі сприяли школи, засновані князями, монастирі, церкви й практика сімейного виховання. М. Грушевський, аналізуючи історичні джерела, стверджує, що в ті часи вже існувала вища освіта, завданням якої було не тільки набуття знань, а й досягнення життєвої

мудрості, «мудрості душевної» і духовної досконалості. Вважалося, що читання книг, вивчення різних наук наставляє людину на шлях порядку, допомагає ухилятися від зла, боротися з «вольностями і недоумством» (Грушевський, 1993, с. 30). Зазначені факти свідчать не тільки про розвиток освітніх процесів, а й про розширення можливостей набуття соціального досвіду.

У літописних джерелах тих часів: Ізборник 1073 р., Ізборник 1076 р., «Повчання» Володимира Мономаха, зафіксовано великий інтерес до моральних, етичних, світоглядних проблем, висловлювання про необхідність освіти, яка формує людину, робить її кращою, орієнтує людину, якою їй бути, як вести себе в різних життєвих обставинах, актуалізує аксіологічний аспект соціального досвіду. Освіта й виховання у Київській Русі були спрямовані на роботу з людською душею, яка надає сенс і справжнє значення пізнанню, розуму, мудрості, грамотності, соціальному становленню людини загалом.

Історичні дослідження свідчать, що в часи середньовіччя на теренах українських земель існувала досить велика кількість шкіл. Більшість учнів здобувала лише елементарні знання, однак збереглися відомості й про високоосвічених людей (митрополит Петро Ратенський, князь Володимир Василькович, печатник Кирило, писар Федорець та ін.), які пропагували знання й розум, розглядали проблеми співчуття, любові до ближнього, милосердя як прикладу соціальної стабільності й соціальної рівності між різними верствами суспільства, оскільки в милосерді вбачали панацею від усіх соціальних дисонансів, які ми можемо віднести до вагомих складників соціальної компетентності людини тих часів (Запаско, 1993).

XVI – XVII століття в історії України заслуговують на особливу увагу, адже з погляду досліджуваної проблеми це період формування й розвитку української державності, період дозрівання національної самосвідомості українського народу, становлення мови й культури, розвитку освіти й педагогічної думки. Провідні соціальні ідеї братств – благочестя і добробут людей, дотримання організованої системи соціальних взаємовідносин, благоустрій братства і боротьба за національну самостійність, охорона православ'я, спроба створення власної світоглядної системи, яка акумулювала всі кращі досягнення вітчизняних і зарубіжних освітніх

систем, що існували на той час – стали тими нормоутворювальними аспектами, що регулювали життя спільнот. Як уважають дослідники С. Кваша, О. Любар, М. Стельмахович, Д. Федоренко, Б. Митюров, у перших рядах популяризаторів нових педагогічних поглядів і практичного досвіду йшли вчителі українських братських шкіл. Вони були творцями нових соціальних ідей, широко пропагували нові погляди на навчання й виховання в теоретичній і практичній діяльності, тим самим уплинули на становлення світогляду українців.

Важливими є уявлення про особистісні якості вчителя, на які повинні були рівнятися й брати приклад учні: «Дидакал, або ж учитель цієї школи має бути благочестивий, розумний, смиренномудрий, покірливий, повстримний, не п'яниця, не блудник, не лихвар, ані сріблोलюбець, не гнівливий, не задрісник, ані не соромливець, не байкосказатель, не посібник ересям, але людина сприятлива благочестю, образ добрих, і в цьому себе має подавати не [тільки] в отих добродійностях – нехай будуть учні як учитель їхній». У цьому висловлюванні міститься перелік важливих соціальних якостей, що складають змістову сутність соціального досвіду (Антонюк, 2012, с. 203). Вагомим у контексті дослідження генези формування соціального досвіду підростаючого покоління є висновки В. Павленко про те, що братські школи готували «творчих інтелектуалів, палких патріотів, мужніх захисників свого народу від нашествия польських колонізаторів, носіїв і пропагандистів ідей української державності, учителів українського національного відродження, спрямованих на утвердження людської гідності українця, почуття поваги до представників інших народів» (Павленко, 2008, с. 254). Зазначені чесноти можна вважати тим переліком якостей, які засвоювались вихованцями братських шкіл.

Кращі надбання братських шкіл щодо соціального становлення людини були збагачені завдяки діяльності Острозької школи-академії і Києво-Могилянської академії, які органічно поєднали освітню діяльність з соціокультурним удосконаленням особистості і являли собою яскраву модель зв'язку педагогіки й суспільства. У практиці освіти й виховання навчальних закладів (Павленко, 2008, с. 255) було природно відбито специфіку української національної культури, яка, з одного боку, нерозривно зв'язана з власним

корінням, давньослов'янським світосприйняттям, а з іншого – безпосередньо співвіднесена із загальноєвропейськими соціальними процесами, орієнтована на теоретичні наукові пошуки. Ці ідеї простежуються у поглядах видатних діячів на формування соціальних чеснот:

- патріотизму, любові до культури, мови, традицій свого народу, що забезпечать Україні національну ідентичність і самобутність української нації (Г. Смотрицький);

- відповідальності батьків за виховання своїх дітей із раннього віку у християнському дусі шляхом передачі соціального досвіду, поширення освіти, як важливої передумови процвітання народу (Іов Борецький);

- гуманістичних принципів, елементів світськості й корисної діяльності на благо суспільства, розуму як засобу пізнання й самопізнання (Феофан Прокопович);

- рівності відносин між людьми, ціннісного ставлення й поваги до особистості (Рафаїл Заборовський);

- народності освітнього процесу, поєднання духовного й тілесного (Георгій Кониський) (Кралюк, Пасічник, Якубович, 2014, с. 448).

Окрім кола наукових знань важливими були демократизм відносин, формування національної самосвідомості, громадянська спрямованість освітнього процесу, підтримка моральності, ідеалізація освіти, науки, розуміння їх видатного суспільного значення, а ідеологія просвітництва стала провідною в діяльності братств. Серед нових складників соціального досвіду, які актуалізувалися саме в зазначений період і мали соціальну спрямованість, найбільш вагомими є ті, що «...виплекали й перед усім світом показали нову генерацію освічених людей України, творчих інтелектуалів, палких патріотів, мужніх захисників свого народу, носіїв і пропагандистів ідей української державності, будителів українського національного відродження, утвердження людської гідності українця, почуття поваги до представників інших народів» (Троцько, 2008).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, ретроспективний аналіз наукових джерел дає змогу зробити висновок про те, що проблеми розвитку, соціального становлення особистості розв'язувалися на основі врахування соціально-виховних позицій: в її відносинах і опорі на навколишній світ, середовище

національні традиції, культуру. В XVII – на початку XVIII століття в Україні на емпіричному рівні поступово створювалися елементи системи формування соціальної компетентності, яка втілювалась у життя видатними педагогами і виявляла проблеми й пошуки вітчизняної педагогічної думки того часу.

Цей погляд на процеси формування соціального досвіду, з одного боку, також продовжує історико-педагогічну традицію залучення під-

ростаючого покоління до соціального простору, творчо переробляючи погляди вітчизняних мислителів, філософів, педагогів, у яких воно розглядалося не стільки у зв'язку з проблемами соціальної політики, соціального вдосконалення, скільки в питанні соціального розвитку, становлення якостей солідарності, моральності, громадянськості, міжособистісних стосунків, інтересів і потреб особистості в колективному суб'єктивному досвіді суспільних процесів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонюк Г. Розвиток освіти у братських школах України XVI – XVII ст. в контексті західноєвропейського відродження. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, 2012, 4, 198–206.
2. Грушевський М. Історія української літератури. Київ: Либідь. 1993. Т. 1. 392 с.
3. Запаско Я. П. Скрипторій волинського князя Володимира Васильковича. *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка*. Львів, 1993.
4. Кралуєк П. М., Пасічник І. Д., Якубович М. М. Острозька академія в філософській культурі України. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. 482 с.
5. Павленко В. В. Організація навчально-виховного процесу в Острозькій академії (XVI – початок XVII століття). *Морально-етичні засади формування особистості* : монографія / за ред. М.В. Левківського. Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2008. С. 243–265.
6. Троцько А. В. Історія педагогіки. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди. 2008. 545 с.
7. Тюльпа, Т. М. Історичні передумови становлення соціалізаційного процесу доісторичного та стародавнього часів. *Наукові записки*, 2014. № 3, 80–85.
8. Шаровкін І. С. Звичаї селян Печенізької волості Волганського повіту Харківської губернії. Окремі відбитки з «Харківської збірки» за 1896 рік. Харків: Друкарня Губернського Правління. 1896.

REFERENCES:

1. Antoniuk, H. (2012). Rozvytok osvity u bratskykh shkolakh Ukrainy XVI – XVII st. v konteksti zakhidnoievropeiskoho vidrozhennia [The development of education in the fraternal schools of Ukraine in the 16th – 17th centuries. in the context of the recent European revolution]. *Pedahohika i psykhologhiia profesiinnoi osvity – Pedagogy and psychology of vocational education*, 4, 198–206 [in Ukrainian].
2. Hrushevskiy, M. (1993). Istoriiia ukrainskoi literatury [History of Ukrainian literature]. Kyiv: Lybid. T. 1. 392. [in Ukrainian].
3. Zapasko, Ya. P. (1993). Skryptorii volynskoho kniazia Volodymyra Vasylykovicha [Scriptorium of Volynsk Prince Volodymyr Vasilkovich]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni T. Shevchenka – Notes of the Scientific Partnership named after T. Shevchenko*. Lviv. [in Ukrainian].
4. Kraliuk, P. M., Pasichnyk, I. D., & Yakubovych, M. M. (2014). Ostrozka akademiia v filosofskii kulturi Ukrainy [Ostrog: Publishing house of the National University «Ostrozka Academy»]. Ostroh : Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». 482 [in Ukrainian].
5. Pavlenko, V.V. (2008). Orhanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu v Ostrozkii akademii (XVI – pochatok XVII stolittia) *Moralno-etychni zasady formuvannia osobystosti* : monohrafiia [Organization of the initial-evolutionary process in the Ostrozka Academy (XVI – beginning of the XVII century). *Moral and ethical ambushes for the formation of specialness*]. (za red. M.V. Levkivskoho). Zhytomyr: vyd-vo ZhDU im. I. Franka. 243–265 [in Ukrainian].
6. Trotsko, A. V. (2008). Istoriiia pedahohiky [History of pedagogy]. Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody. 545. [in Ukrainian].
7. Tiulpa, T. M. (2014). Istorychni peredumovy stanovlennia sotsializatsiinoho protsesu doistorychnoho ta starodavnoho chasiv [Historical prerequisites for the formation of the socialization process in prehistoric and ancient times]. *Naukovi zapysky – Scientific Notes*, 3. 80–85. [in Ukrainian].
8. Sharovkin, I. S. (1896). Zvychai selian Pechenizkoi volosti Volhanskoho povitu Kharkivskoi hubernii. Okremi vidbytky z «Kharkivskoi zbirky» za 1896 rik. [Similar to the villagers of the Pechenizkaya volost of the Volgansk district of the Kharkov province. Around the collection from the “Kharkiv Collection” for 1896]. Kharkiv: Drukarnia Hubernskoho Pravlinnia [in Ukrainian].